

Criminele voorgeschiedenis en delictanalyse bij vrouwen in de forensische psychiatrie

VIVIENNE DE VOGEL^a
EVA DE SPA^b

Een vergelijking met mannen

Panopticon, 36 (5), 433-448
© 2015 Maklu | ISSN 0771-1409 | September 2015

- ^a Psychologe, hoofd afdeling Onderzoek, De Forensische Zorgspecialisten, Utrecht (Corresp.: vdevoegel@dfzs.nl).
^b Criminologe, afdeling Onderzoek, De Forensische Zorgspecialisten, Utrecht.

ABSTRACT

Criminal histories and offense analyses of women in forensic psychiatry. A comparison with men

Attention for violence and delinquency by women has grown substantially the past years. However, there is a lack of knowledge on the background of women who commit violent offenses. What is their criminal history, what type of offenses do they commit and in which way do they differ from men? In this study criminal histories and index offenses were analysed of 218 women and 218 men who have been admitted between 1984 and 2014 with a mandatory treatment order in one of four Dutch forensic psychiatric settings. It is concluded that there are important differences between female and male forensic psychiatric patients.

Keywords: gender, violence, forensic psychiatry, criminal history

Kernwoorden: gender, criminele voorgeschiedenis, geweld, forensische psychiatrie

INLEIDING

De aandacht voor geweld door vrouwen is de laatste jaren sterk gegroeid (zie bijvoorbeeld KOENRAADT, LANCEL & DE JAGER, 2013; SCHANDEVYLL, BOLLEN & DE METSENAERE, 2009; SLOTBOOM, HOEVE, EZINGA & VAN DER HELM, 2012). Mannen worden aanzienlijk vaker veroordeeld voor (gewelds) delicten dan vrouwen, maar het aantal (gewelds)delicten door vrouwen lijkt wereldwijd toe te nemen (o.a. BATCHELOR, 2005; HEILBRUN *et al.*, 2008). In België werd gevonden dat het percentage vrouwelijke geïnterneerden – hoewel nog altijd een duidelijke minderheid – was gestegen van 3% naar 5% (MERTENS, 2014). Uit een onderzoek naar criminaliteit in Nederland door jongeren in de periode 1996-2007 blijkt dat hoewel het aandeel mannelijke daders nog altijd duidelijk groter is dan het aandeel vrouwelijke daders, criminaliteit door meisjes / vrouwen sterker toegenomen is (VAN DER LAAN, BLOM, TOLLENAAR & KEA, 2010). Hierbij werd met name een stijging gezien in het aantal geweldsdelicten door vrouwen. Binnen de Nederlandse volwassen populatie met een terbeschikkingstelling waar mannen en vrouwen worden opgenomen die doorgaans een geweldsdelict hebben gepleegd (tbs, zie verder bij *Methode*) is er in de afgelopen 15 jaar een stijging in het aantal vrouwen geconstateerd; van 4% begin jaren negentig tot 7% in 2013 (LAMMERS & DE VOGEL, 2012). Bij bepaalde vormen van geweld, met name binnen intieme partnerrelaties, kindermishandeling en binnen psychiatrische instellingen blijkt de prevalentie bij vrouwen gelijk of zelfs hoger te zijn dan bij mannen, hoewel de ernst en aard sterk kan verschillen (zie DE VOGEL, DE VRIES ROBBÉ, VAN KALMTHOUT &

PLACE, 2011; 2012). Gezien het groeiende aandeel vrouwen in de strafrechtelijke keten en de forensische psychiatrie, wordt het belang van kennis over en wetenschappelijke inzichten in deze specifieke groep steeds belangrijker. De vraag welke kenmerken typerend zijn voor mannen en/of vrouwen, en de vraag of de huidige middelen (zowel strafrechtelijk als vanuit de behandelpraktijk) toereikend zijn voor de groep vrouwelijke geweldplegers, staan hierbij centraal.

In Nederland en België is er tot nu toe weinig grootschalig onderzoek verricht naar genderschillen in criminaliteit (zie ook NUYTIENS, 2012) en meer specifiek naar geweldsdelicten. Het meeste onderzoek naar criminologische en forensisch psychologische vraagstukken is nog altijd verricht binnen mannelijke populaties. De vraag is dan ook of de huidige theoretische en empirische kennis over geweld door mannen wel voldoende van toepassing is op vrouwen. In 2012 zijn onderzoekers uit meerdere forensisch psychiatrische instellingen in Nederland de samenwerking aangegaan om de vrouwelijke forensisch psychiatrische populatie helder in beeld te krijgen. In 2015 is dit samenwerkingsverband uitgebreid met PC Sint-Jan-Baptist in België waar volwassen vrouwelijke geïnterneerden verblijven. De algemene doelstelling van dit doorlopende onderzoek is het vergroten van de kennis over en inzicht in vrouwelijke forensisch psychiatrische populatie met implicaties voor diagnostiek, risicotaxatie en behandeling in forensische psychiatrische instellingen, maar mogelijk ook in de algemene psychiatrie en in het gevangeniswezen. Eerder is deze populatie vrouwen beschreven op voornamelijk psychiatrische kenmerken (DE VOGEL *et al.*, 2014). In het huidige artikel zullen de resultaten specifiek over de criminele voorgeschiedenis en analyse van het indexdelict van vrouwen worden beschreven en zal een vergelijking worden gemaakt met mannelijke forensisch psychiatrische patiënten. Eerst zal de literatuur over geweld door vrouwen kort worden samengevat.

GEWELD DOOR VROUWEN

Onderzoek in forensisch psychiatrische populaties laat zien dat geweld door vrouwen over het algemeen anders van aard is dan geweld door mannen, namelijk vaker reactief, indirect en binnen sociale relaties en juist minder vaak instrumenteel en/of seksueel (NICHOLLS, BRINK, GREAVES, LUSSIER & VERDUN-JONES, 2009; ROBBINS, MONAHAN & SILVER, 2003). Vrouwen blijken bovendien vaak andere motieven voor geweld te hebben dan mannen. Door vrouwen genoemde motieven voor geweldpleging zijn bijvoorbeeld jaloezie of zelfverdediging (KRUTTSCHNITT & CARBONE-LOPEZ, 2006), terwijl het bij mannen vaker gaat om status of instrumenteel geweld. Verder zijn vrouwen vergeleken met mannen meer geneigd messen of zogenaemde 'persoonlijke wapens' te gebruiken, zoals handen en tanden en minder vaak een vuurwapen (KOONS-WIT & SCHRAM, 2003). De meest voorkomende slachtoffers van geweld door volwassen vrouwen zijn de intieme partner of haar kind(eren). Meisjes richten zich vooral op broers/zussen en leeftijdgenoten (BATCHELOR, 2005).

Meer in het algemeen lijken de ontwikkelingspaden van vrouwen naar gewelddadig of delinquent gedrag te verschillen van die van mannen. Er bestaan diverse (criminologische) onderzoeken naar de start van de criminele activiteiten en naar specifieke ontwikkelingspaden tot geweld of delinquentie en genderspecifieke verklaringen waarom meisjes dergelijk gedrag ontwikkelen (zie bijvoorbeeld MOFFIT, CASPI, RUTTER & SILVA, 2001; NUYTIENS & CHRISTIAENS, 2010). Als genderspecifieke verklaringen voor geweld door vrouwen worden met name trauma, middelenmisbruik en psychische problemen genoemd (RYDER, GORDON & BULGER, 2009). In verschillende onderzoeken werd bewijs gevonden voor een latere start van de criminele carrière bij meisjes dan bij jongens (o.a. MOFFIT *et al.*, 2001). Kortom, er lijken belangrijke verschillen te bestaan tussen mannen en vrouwen wat betreft het plegen van

(gewelds)delicten en de ontwikkeling ernaar toe. Zie voor een meer uitgebreide theoretische bespreking van criminaliteit door meisjes en vrouwen bijvoorbeeld BLOCK en collega's (2010), HOEVE, VOGELVANG, WONG en KRUIJTHOF (2012) en WEERMAN, HUISMAN en DE KEIJSER (2011).

Er zijn tevens verschillen gevonden tussen vrouwen en mannen wat betreft de bestrafing van delicten, hoewel het onderzoek naar dit onderwerp nog schaars is. Er lijkt in het algemeen nog altijd een neiging te bestaan om delicten van vrouwen minder serieus te nemen, om er minder snel aangifte van te doen, danwel de aangifte niet in behandeling te nemen of minder snel en streng te straffen (zie bijvoorbeeld BIJLEVELD & ELFFERS, 2010; JEFFRIES, FLETCHER & NEWBOLD, 2003). Een mogelijke verklaring wordt geboden door WOLTERS (2013) die beschrijft dat vrouwen een meer meewerkende houding hebben in de rechtszaal en vaker spijt betuigen vergeleken met mannen. BEYENS (2009) bespreekt de literatuur aangaande dit onderwerp en beschrijft als mogelijke verklaringen dat vrouwen vaker *first offender* zijn en dat als ze kinderen hebben rechters wellicht minder geneigd zijn hen een straf op te leggen zodat ze voor hun kinderen kunnen blijven zorgen.

HET BELANG VAN EEN GENDERSENSITIEVE BLIK

Het rekening houden met gendersensitieve factoren is relevant voor (forensische) behandelinstellingen. Voor de forensische psychiatrie waar zowel mannen als vrouwen die geweldsdelicten hebben gepleegd behandeld worden, is dit een belangrijk vraagstuk omdat het van invloed is op onder meer de noodzaak van oplegging van verplichte behandeling, de bruikbaarheid van risicotaxatie-instrumenten en de inhoud van risicomangement en behandelprogramma's. Nagenoeg alle instrumenten en behandelmethoden die in de forensische psychiatrie worden toegepast, zijn immers vooral ontwikkeld en onderzocht binnen mannelijke populaties. Mogelijk is de behandeling die doorgaans geboden wordt dan ook onvoldoende gendersensitief. In België is gebleken dat behandeling van vrouwelijke geïnterneerden vaak langer en moeizamer verloopt en dat de doorstroom naar vervolgvoorzieningen lastiger is (MERTENS, 2014). In het Nederlandse tbs-systeem zijn de ervaringen soortgelijk. Het is van het grootste belang de behandeling voor vrouwen zo effectief en zo efficiënt mogelijk in te kunnen zetten. Om dit te bereiken dient per subgroep van patiënten, dus ook bij vrouwen, zo veel mogelijk afgestemd te worden op de specifieke risicofactoren (criminogene factoren) voor herhaald delictgedrag en mogelijkheden. Dit past bij het *Risk Need Responsivity model* (ANDREWS & BONTA, 2010), een rehabilitatietheorie waarin theoretische uitgangspunten over het ontstaan van crimineel gedrag gekoppeld zijn aan drie basisprincipes (het risico-, behoefte- en responsiviteitsprincipe) en waarin richtlijnen worden geboden voor een effectieve behandeling. Het risicoprincipe houdt in dat het recidivrisico bepalend moet zijn voor de intensiteit en duur van de behandeling, oftewel hoogrisicodelinquenten moeten langer en intensiever worden behandeld dan laagrisicodelinquenten. Het behoefteprincipe betekent dat de behandeling gericht dient te zijn op criminogene (dynamische) factoren. Het responsiviteitsprincipe wijst erop dat behandeling moet worden gegeven op een manier die zo goed mogelijk aansluit bij de mogelijkheden en beperkingen van de cliënt, bijvoorbeeld afgestemd op de intelligentie. Meta-analytisch onderzoek heeft aangetoond dat wanneer de principes van dit model worden gevolgd behandeling het meest effectief is / de afname in recidive het grootst is (zie ANDREWS, 2012).

In het verlengde ligt de noodzaak vanuit de strafrechtelijke keten om rekening te houden met verschillen tussen mannen en vrouwen. Worden vrouwen anders beoordeeld en gesanctioneerd vergeleken met mannen? En zo ja, is dat terecht gelet op eventuele recidive en schade voor de maatschappij? Tot slot is meer kennis over geweld door vrouwen van groot maatschappelijk belang, voornamelijk wat betreft preventie. Uit onderzoek is geble-

ken dat moeders met een geschiedenis van gewelddadig gedrag een grotere kans hebben om kinderen met problematisch en agressief gedrag op te voeden (KIM *et al.*, 2009; SERBIN *et al.*, 2009), de zogenoemde intergenerationele transfer. Om dit te kunnen doorbreken is het van groot belang te weten hoe vrouwen zich ontwikkelen vergeleken met mannen, wat betreft criminaliteit, hulpverlenings- en strafrechtelijke geschiedenis.

HUIDIGE STUDIE

Het huidige onderzoek betreft een vergelijking van 218 vrouwen met 218 mannen die tussen 1984 en 2014 naar aanleiding van een geweldsdelict¹ met een tbs-maatregel opgenomen zijn (geweest) in de forensische psychiatrie op gebied van hun criminele voorgeschiedenis. Verder zal het delict waarvoor de tbs-maatregel is opgelegd (het indexdelict) nader worden geanalyseerd en verschillen worden onderzocht tussen vrouwen en mannen, onder andere wat betreft slachtoffertype, wapengebruik, motieven voor het delict en de bestraffing. Op basis van bovenbesproken literatuur wordt verwacht dat er verschillen zullen worden gevonden wat betreft de criminele voorgeschiedenis, type slachtoffer, straftoemeting en motieven voor het delict. Meer specifiek worden de volgende hypothesen verwoord: 1) vrouwen zijn ouder bij het plegen van het eerste delict; 2) vrouwen zijn minder vaak veroordeeld voorafgaand aan het indexdelict; 3) vrouwen hebben vaker bekende slachtoffers; 4) vrouwen krijgen lagere straffen opgelegd; 5) bij vrouwen spelen relationele motieven vaker een rol en instrumentele motieven minder vaak.

METHODE

Procedure

Het onderhavig onderzoek is onderdeel van een groter doorlopend onderzoek met als doel het onderzoeken van verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke forensisch psychiatrische patiënten op zowel criminologische als psychiatrische kenmerken (zie DE VOGEL, STAM, BOUMAN, TER HORST & LANCEL, 2014; 2015). In de eerste fase van dit onderzoek zijn de dossiers gescoord van 297 volwassen vrouwen die opgenomen zijn (geweest) in de forensische psychiatrie in Nederland. In de tweede fase van dit project werden per instelling de vrouwen met mannelijke patiënten gematcht op een drietal criteria: geboortejaar, jaar van instroom en juridische status. Voor het huidige onderzoek is enkel gebruik gemaakt van de forensisch psychiatrische patiënten die met een tbs-maatregel zijn opgenomen. De tbs-maatregel kan door de rechter worden opgelegd op grond van de ernst van de gepleegde delicten, de mate van toerekeningsvatbaarheid en een hoog ingeschat recidiverisico (zie voor meer informatie: www.forensischezorg.nl). De gegevens zijn geanalyseerd van 218 vrouwen en 218 mannen die tussen 1984 en 2014 met een tbs-maatregel opgenomen zijn (geweest) in een Nederlandse forensisch psychiatrische instelling; Forensisch Psychiatrisch Centrum (FPC) Van der Hoeven in Utrecht (N=93 vrouwen en N=190 mannen), FPC Oldenkotte in Rekken (N=73

¹ In principe gaat het om geweldsdelicten, maar uitzonderingen zijn mogelijk (zie ook Tabel 2). Het dient tevens opgemerkt te worden dat brandstichting niet overal als geweldsdelict wordt gezien. Zie voor een nadere uiteenzetting over brandstichting als geweldsdelict DALHUISEN EN KOENRAADT, 2013. In het in Nederland gebruikte risicotaxatie-instrument de HCR-20V3 valt brandstichting wel onder de definitie van geweld (zie DE VOGEL, DE VRIES ROBBÉ, BOUMAN, CHAKHSSI & DE RUITER, 2013, 119).

vrouwen²), FPC De Woenselse Poort in Eindhoven (N=40 vrouwen en N=14 mannen³) en Forensisch Psychiatrische Kliniek Assen GGZ Drenthe (N=12 vrouwen en N=14 mannen). In deze vier instellingen verblijft het grootste deel van de vrouwelijke tbs-patiënten in Nederland. De directies van deze instellingen verleenden toestemming om de dossiers te bestuderen. Verschillen tussen vrouwen en mannen werden getoetst met Chi-kwadraat toetsen en Student's t toetsen.

Instrumenten

Een uitgebreide codeerlijst met demografische, justitiële en psychiatrische kenmerken was eerder samengesteld op basis van de literatuur naar geweld door vrouwen. Verder werden meerdere instrumenten gecodeerd, waaronder de *Historical Clinical Risk management-20* (HCR-20; WEBSTER, DOUGLAS, EAVES & HART, 1997), diens revisie, de *Historical, Clinical, Risk management-20 Version 3* (HCR-20^{V3}; DOUGLAS, HART, WEBSTER & BELFRAGE, 2013) en de *Female Additional Manual* (FAM; de Vogel *et al.*, 2011; 2014) voor het inschatten van het risico van geweld en de *Psychopathie Checklist-Revised* (PCL-R; HARE, 2003) voor het bepalen van de mate van psychopathie. Deze lijst en instrumenten werden gescoord op basis van informatie uit de dossiers van de meest recente of huidige instelling door getrainde onderzoekers. De dossierinformatie was over het algemeen uitgebreid en bevatte informatie van diverse bronnen (o.a. politierapporten, psychologische en psychiatrische rapporten, behandelbeoordelingen en adviezen aan de rechtbank omtrent de noodzaak tot verlenging van de tbs-maatregel). De kwaliteit van de dossiers werd door de onderzoekers beoordeeld op een schaal van 0-100, waarbij 0 staat voor onvoldoende, 50 voor voldoende en 100 voor uitstekend. Hierbij werd vooral gelet op de beschikbaarheid van betrouwbare bronnen met informatie over de voorgeschiedenis van de vrouw. Dossiers met een score lager dan 50 zijn eerder uit het onderzoek gelaten. Van de 218 vrouwen werd de kwaliteit van het dossier als goed beoordeeld met een gemiddelde van 81.1 ($SD = 12.2$, range 50-100) en voor de 218 mannen 81.8 ($SD = 10.1$, range 50-100).

Typologie van motieven

In dit onderzoek werden de vermeende motieven voor het indexdelict geclassificeerd aan de hand van een typologie gebaseerd op het werk van COID (1998). In deze typologie wordt het primaire motief gecodeerd aan de hand van 28 beschrijvingen en vervolgens gecategoriseerd in één van zes clusters: *Mad* (o.a. psychotisch, compulsieve drang tot doden), *Bad* (o.a. macht, dominantie, winstbejag), *Sad* (o.a. wanhoop, schreeuw om hulp), *Relationele frustratie* (o.a. wraak, jaloezie), *Coping* (o.a. manier om met spanningen om te gaan), en *Seksueel* (o.a. parafilie). Vaak kunnen er meerdere motieven tegelijk voorkomen. In het huidige onderzoek is alleen het primaire motief meegenomen. De codering is gebaseerd op uitgebreide delictbeschrijvingen in de psychologische rapporten voor de rechtbank (Pro Justitia rapporten) en politiedossiers over het indexdelict. Deze typologie is nog in ontwikkeling (zie voor meer uitgebreide beschrijving DE HAAS, 2014 en KLEIN TUENTE, DE VOGEL & STAM, 2014). Tijdens de tweede fase van het onderzoeksproject werden de dossiers van 50 mannen gecodeerd door drie onafhankelijke codeurs om de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid te bepalen. Om tevens meer informatie te verkrijgen over de betrouwbaarheid van de typologie bij vrouwen

² Vanwege de sluiting van FPC Oldenkotte was het niet meer mogelijk om daar dossiers van mannen te scoren. Deze vrouwen zijn gematcht met mannelijke tbs-patiënten uit de Van der Hoeven Kliniek.

³ Bij de Woenselse Poort bleek het niet mogelijk om te matchen voor 29 vrouwen omdat er niet zoveel mannen waren opgenomen met een tbs-maatregel. Deze vrouwen zijn gematcht met mannelijke tbs-patiënten uit de Van der Hoeven Kliniek en FPK Assen.

zijn vervolgens de reeds eerder gescoorde dossiers van 30 vrouwen door drie onafhankelijke codeurs gecodeerd. Redelijk tot goede betrouwbaarheid werd gevonden voor het cluster *Mad* (Fleiss' Kappa⁴ voor mannen $\kappa = .77$ en voor vrouwen $\kappa = .54, p < .01$). Voor de andere motivatie clusters werd matig tot redelijke betrouwbaarheid gevonden (voor mannen $\kappa =$ tussen .23 en .61 en voor vrouwen $\kappa =$ tussen .18 en .57, allen $p < .01$). Kortom, de betrouwbaarheid van de zes clusters van de typologie bleek redelijk tot goed te zijn (DE HAAS, 2014). Vervolgonderzoek naar (de betrouwbaarheid van) deze nieuwe typologie is geïndiceerd.

Populatie

De meerderheid van zowel de vrouwen als mannen is in Nederland geboren. Ze waren relatief vaak laag opgeleid en werkloos ten tijde van het indexdelict. Over het algemeen hebben zowel de mannen als vrouwen op psychiatrisch gebied een problematische voorgeschiedenis; onder andere een hoge prevalentie van victimisatie, complexe psychiatrische problematiek en veel mislukte eerdere psychiatrische behandelingen. Bij de vrouwen waren bovengenoemde problemen doorgaans nog sterker aanwezig dan bij de mannen. Er werden geen verschillen gevonden wat betreft intelligentie, de gemiddelde WAIS score was voor vrouwen 92.8 en voor mannen 94.0. Voor een meer uitgebreide beschrijving van de populatie en hun psychiatrische voorgeschiedenis wordt verwezen naar (DE VOGEL *et al.*, 2014; 2015).

RESULTATEN

Criminele voorgeschiedenis

In Tabel 1 wordt de criminele voorgeschiedenis van de mannen en vrouwen weergegeven. De meeste vrouwen hadden al vóór het indexdelict waarvoor ze de tbs-maatregel kregen contact gehad met justitie. Het aantal mannen dat eerdere justitiecontacten heeft gehad lag echter nog hoger. Van de vrouwen was een vijfde deel eerder met justitie in aanraking gekomen zonder dat dit had geleid tot een officiële veroordeling, bijvoorbeeld vanwege het verstoren van de openbare orde of het zeer frequent bellen naar de politie, bijvoorbeeld om hulp te vragen. Meestal leidde dit tot een sepot wegens slechte geestelijke gezondheidstoestand. Sepots kwamen bij de mannen ongeveer even vaak voor als bij de vrouwen, maar bij de mannen werd er vaker geseponneerd vanwege gebrek aan bewijs en ging het vaker om openbare schennispleging.

Ongeveer de helft van de vrouwen is vóór het indexdelict eerder veroordeeld geweest. Bij de mannen lag het percentage eerder veroordeelden significant hoger. Het gemiddeld aantal eerdere veroordelingen van de veroordeelde vrouwen was 3.9 ($SD = 4.4$, range = 1-23). Dit was significant lager dan het gemiddelde aantal eerdere veroordelingen van 5.8 ($SD = 5.3$, range = 1-32) van de veroordeelde mannen. Het eerste delict waarvoor men werd veroordeeld betrof bij de mannen vaker een seksueel delict dan bij de vrouwen, terwijl de vrouwen vaker dan de mannen werden veroordeeld voor brandstichting. Zowel de mannen als de vrouwen werden echter vooral vanwege vermogens- en geweldsdelicten voor het eerst veroordeeld. De gemiddelde leeftijd van de vrouwen bij de eerste veroordeling was 24.9 ($SD = 8.8$, range 12-63) en significant hoger dan de gemiddelde leeftijd van de mannen (20.8, $SD = 7.2$, range 12-59).

⁴ Waarden die hierbij werden aangehouden zijn: $\kappa = 1.0$ perfect; $.81 \leq \kappa \leq 1.00$ uitstekend; $.61 \leq \kappa \leq .80$ goed; $.41 \leq \kappa \leq .60$ redelijk; $.21 \leq \kappa \leq .40$ matig; $0.0 \leq \kappa \leq .20$ beperkt; $\kappa < 0$ slecht.

TABEL 1. CRIMINELE VOORGESCHIEDENIS IN PERCENTAGES WEERGEGEVEN OF GEMIDDELDEN

	N=218 vrouwen	N=218 mannen
Eerder contact met justitie gehad***	73.4	86.7
Eerder veroordeeld***	54.1	83.0
Ooit een sepot gehad	20.7	19.0
Gemiddelde leeftijd bij de eerste veroordeling***	24.9	20.8
Gemiddeld aantal eerdere veroordelingen**	3.9	5.8
Type delict eerste veroordeling		
Levensdelict	1.7	2.8
Seksueel delict***	0.9	13.8
Overig geweldsdelict	26.7	28.7
Vermogensdelict	42.2	42.0
Brandstichting***	13.8	3.3
Overig (o.a. drugs, verkeer, oplichting)	12.9	7.7

Noot: ** p < .01; *** p < .001. Chi-kwadraat toets (tweezijdig getoetst).

Indexdelict

Aard van het indexdelict

In Tabel 2 is te zien dat levensdelicten en brandstichting (waarvan bij 87% werd aangemerkt dat er gevaar voor personen was geweest) de meest voorkomende indexdelicten waren waarvoor vrouwen tbs hadden gekregen. Bij mannen kwamen overige geweldsdelicten (o.a. mishandeling, diefstal met geweld of openlijke geweldspleging) en seksuele delicten vaker voor dan bij vrouwen. Opvallend is dat vrouwen significant vaker een levensdelict (voltooid en pogingen) hadden gepleegd dan mannen. De relatief hoge prevalentie van kinderdoding (flicide) door vrouwen valt hierbij op. Zie hierover meer in de paragraaf over slachtoffers.

Het merendeel van zowel de vrouwen als de mannen pleegde het indexdelict alleen; in 13% van de gevallen was er een (meestal mannelijke) mededader bij betrokken. Ongeveer een derde van zowel de vrouwen als de mannen had het indexdelict gepleegd terwijl ze onder invloed van middelen, zoals alcohol of drugs waren. Bijna een kwart van de mannen én van de vrouwen verkeerde in een psychotische toestand ten tijde van het indexdelict.

Bij ruim de helft van zowel de mannen als de vrouwen werd een wapen of meerdere wapens gebruikt tijdens het indexdelict. Wanneer er wapens gebruikt werden betrof dat bij de meerderheid van zowel de mannen als de vrouwen een scherp voorwerp, zoals een mes of glasscherf. Er waren ook verschillen; mannen gebruikten significant vaker een vuurwapen dan vrouwen. Vrouwen daarentegen gebruikten vaker medicijnen of gif bij het indexdelict, hoewel dit maar weinig voorkwam, meestal bij de delicten naar hun kind(eren).

TABEL 2. KENMERKEN INDEXDELICT IN PERCENTAGES WEERGEGEVEN OF GEMIDDELDEN

	N=218 vrouwen	N=218 mannen
Indexdelict		
Levensdelict (voltooid)***	27.1	15.1
<i>Levensdelict naar eigen kind(eren)***</i>	11.5	0.9
Poging tot levensdelict***	26.1	16.1
Overig geweldsdelict***	13.3	25.2
Brandstichting***	27.5	12.4
Seksueel delict***	4.1	28.4
Vermogensdelict / overig	1.8	2.3
Gevolgen indexdelict		
Dodelijk***	28.9	16.5
Verwondingen	34.4	35.3
Materiële schade	23.9	17.0
Overig		
Leeftijd indexdelict	33.1 jaar	30.7 jaar
Indexdelict gepleegd met mededader(s) (aantal 1-3)	13.4	12.8
<i>Mededader: mannelijk</i>	86.7	88.0
Indexdelict onder invloed van middelen	31.8	36.7
Indexdelict onder invloed van psychose	22.9	24.3
Slachtoffer indexdelict		
Geen (vaak bij brandstichting)***	16.2	8.7
(Ex-)partner	15.8	14.7
Eigen kind / stiefkind / pleegkind***	13.9	1.4
Ander kind (bekend of onbekend)	3.7	6.9
Ouder(s)	4.2	2.8
Familielid	3.2	1.8
Bekend persoon (vriend, kennis)	19.9	17.9
Begeleider / verzorger	7.9	3.7
Onbekend persoon***	12.0	31.2
Gemiddeld aantal slachtoffers*	1.47	2.0
Meer dan 5 slachtoffers***	2.3	18.7
Slachtoffer(s) mannelijk***	38.9	28.7
Slachtoffer(s) vrouwelijk	40.1	50.6
Slachtoffer(s) zowel mannelijk als vrouwelijk	21.0	20.8
Wapen gebruikt bij indexdelict		
	N=124	N=125
Schietwapen (bv. pistool)***	56.9	57.1
Steekwapen (bv. mes, glasscherf, scherp voorwerp)	4.8	17.1
Slagwapen (bv. hamer)	71.8	61.8
Medicijnen / gif*	14.6	16.9
Meer dan 1 wapensoort gebruikt	5.6	0.8
	12.9	12.0

Noot: * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$. Chi-kwadraat toets (tweezijdig getoetst). Het aantal slachtoffers is niet altijd precies bekend (met name bij pedoseksuele delicten). Bij degenen bij wie bekend was dat er meer dan 5 slachtoffers waren maar het exacte aantal onbekend, zijn deze niet meegenomen bij het berekenen van het gemiddeld aantal slachtoffers.

Slachtoffers indexdelict

Bij de vrouwen was er in 84% sprake van één of meerdere slachtoffer(s) van het indexdelict, meestal uit de directe omgeving afkomstig: de (ex)partner, eigen kind(eren), een familielid, behandelstaf / begeleiders of vrienden / kennissen (zie Tabel 2). In totaal hadden 24 vrouwen hun kind(eren) gedood. Daarnaast waren er zeven vrouwen die veroordeeld waren voor mishandeling van hun kind(eren) en vier vrouwen die veroordeeld waren voor seksueel misbruik van hun kind(eren). In deze laatste vier gevallen was er steeds één of meerdere mannelijke mededader(s) betrokken bij het delict. De mannen pleegden significant minder vaak delicten richting hun eigen kinderen; er waren drie gevallen van kinderdoding, één van mishandeling en twee van seksueel misbruik van eigen kind(eren). Daarentegen hadden mannen vaker een pedoseksueel delict naar kinderen buiten het eigen gezin gepleegd, namelijk negentien mannen tegenover één vrouw.

Bij de overige 16% van de vrouwen was er geen sprake van een direct slachtoffer, meestal bij brandstichting of vermogensdelicten. In 12% van de gevallen was het slachtoffer een onbekende van de vrouw. Bij de mannen waren er significant vaker slachtoffers bij het indexdelict betrokken en waren vreemden vaker het slachtoffer, namelijk 31%. Er was bij mannen vaker sprake van meer dan vijf slachtoffers; dit was meestal het geval bij (pedo)seksuele delicten of geweldsdelicten. Mannen hadden minder vaak een mannelijk slachtoffer vergeleken met vrouwelijke daders.

Vermeende motieven

In Tabel 3 worden de vermeende motieven weergegeven van de vrouwen en mannen. Hieruit blijkt dat bij mannen vaker wordt gecodeerd dat zij vanuit de behoefte aan macht of dominantie of winstbejag of vanuit een seksueel motief hun indexdelict pleegden. Bij vrouwen werd vaker gecodeerd dat zij vanuit een relationeel motief of een schreeuw om hulp / aandacht hun indexdelict pleegden.

TABEL 3. VERMEENDE MOTIEVEN IN PERCENTAGES WEERGEGEVEN

	N=218 vrouwen	N=218 mannen
'Mad' (bv. psychotisch)	20.6	24.0
'Bad' (bv. macht, dominantie, controle, winstbejag)*	20.2	30.4
'Sad' (bv. schreeuw om hulp, wanhoop)	20.2	2.8
Relationele frustratie (bv. wraak, jaloezie)*	28.0	15.2
Coping (bv. manier om met spanningen om te gaan)	9.6	13.8
Seksueel (bv. seksuele stoornissen)*	1.4	13.8

Noot: * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Bestrafing

Het gemiddeld aantal maanden gevangenisstraf dat in combinatie met de tbs-maatregel werd opgelegd was bij mannen significant hoger (zie Tabel 4). Vrouwen werden significant vaker ontslagen van rechtsvervolgning, dat wil zeggen dat de rechter besloot dat ondanks dat het feit was gepleegd de persoon niet veroordeeld kon worden, omdat het feit niet aangerekend kon worden vanwege de ernst van de stoornis. Ook over de toerekeningsvatbaarheid valt op dat vrouwen vaker als sterk verminderd of geheel ontoerekeningsvatbaar werden

beoordeeld door Pro Justitia rapporteurs⁵. Vrouwen waren echter niet vaker psychotisch vergeleken met de mannen, terwijl dit doorgaans een belangrijk aspect is bij het beoordelen van de toerekeningsvatbaarheid (zie SPAANS, BARENDREGT, HAAN, NIJMAN & DE BEURS, 2011).

TABEL 4. BESTRAFFING IN PERCENTAGES WEERGEGEVEN OF GEMIDDELDEN

	N=218 vrouwen	N=218 mannen
Gevangenisstraf in maanden*	18.4	23.4
Ontslagen van rechtsvervolging**	28.0	12.0
Toerekeningsvatbaarheid	N=181 vrouwen	N=160 mannen
Enigszins verminderd toerekeningsvatbaar***	1.7	8.8
Verminderd toerekeningsvatbaar***	42.5	58.8
Sterk verminderd toerekeningsvatbaar***	34.3	20.6
Ontoerekeningsvatbaar***	21.5	11.9

Noot: * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$. Chi-kwadraat toets (tweezijdig getoetst). De mate van toerekeningsvatbaarheid, zoals bepaald in de Pro Justitia rapportages, was onbekend voor 37 vrouwen en 58 mannen.

DISCUSSIE

In dit artikel werden de criminele voorgeschiedenissen en indexdelicten vergeleken van 218 vrouwen en 218 gematchte mannen die naar aanleiding van een geweldsdelict werden opgenomen in forensische psychiatrie. De meerwaarde van dit onderzoek ten opzichte van reeds eerder gepubliceerde studies is dat het een multicenter onderzoek betreft waarbij in een relatief grote groep gematchte vrouwen en mannen diverse variabelen werden onderzocht. De dossiers waren over het algemeen uitgebreid en bevatten gedetailleerde informatie. Uit het onderzoek kwam naar voren dat de delicten die vrouwen hebben gepleegd overeenkomsten bevatten, maar ook duidelijk anders van aard zijn dan de delicten van mannen. De in de inleiding geformuleerde hypothesen werden allen bevestigd: 1) vrouwen waren ouder bij het plegen van het eerste delict; 2) vrouwen zijn minder vaak veroordeeld voorafgaand aan het indexdelict; 3) vrouwen hadden vaker bekende slachtoffers; 4) vrouwen kregen lagere straffen opgelegd; en 5) vrouwen werden vaker gedreven door relationele motieven en minder vaak door instrumentele motieven. Hieronder worden de bevindingen nader besproken.

Mannen blijken, overeenkomstig eerder onderzoek, vaker dan vrouwen met justitie in aanraking gekomen te zijn vóór het plegen van hun indexdelict, en bovendien ook vaker eerder veroordeeld te zijn én een groter aantal eerdere veroordelingen op hun naam te hebben staan. Het gegeven dat mannen een groter aandeel hebben in de criminaliteits- en geweldsstatistiek wordt hiermee opnieuw bevestigd. Ook het gegeven dat vrouwen vaker pas op volwassen leeftijd hun eerste delict plegen wordt in onze gegevens bevestigd: vrouwen hebben vaker dan mannen een late start van de criminele carrière dan mannen (zie ook BLOCK *et al.*, 2010).

Zowel de vrouwen als mannen in het huidige onderzoek hebben meestal gewelds- en vermogensdelicten in de voorgeschiedenis. Vrouwen werden vaker veroordeeld voor brandstichting, mannen vaker voor seksuele delicten. Deze verdeling was ook terug te vinden in de veroordelingen voor de indexdelicten. Dit is in overeenstemming met internationale studies (COID, KAHTAN, GAULT & JARMAN, 2000; CORTONI, HANSON & COACHE, 2010). Een verrassende bevinding was dat vrouwen vaker dan mannen een (voltooid) levensdelict hadden gepleegd. Een verklaring hiervoor is te vinden in het relatief hoge percentage vrouwen dat

⁵ Zie voor meer informatie over Pro Justitia rapportages www.nifp.nl.

hun kind(eren) hadden gedood. Over het algemeen wordt gevonden dat kinderdoding – met name naar heel jonge kinderen – vaker door moeders dan door vaders wordt gepleegd en dat hierbij veelal sprake is van ernstige psychiatrische problematiek en nauwelijks een criminele voorgeschiedenis (zie onder andere McKee, 2006; Putkonen *et al.*, 2010; Verheugt, 2007). Een zorgvuldige inschatting van risico's en tijdige en adequate hulp voor vrouwen die bij de algemene psychiatrie in beeld komen, kan mogelijk filicide helpen voorkomen. Goede communicatie en samenwerking tussen verschillende hulpverleningsinstanties is hierbij ook essentieel. Meer in het algemeen werd in het huidige onderzoek gevonden dat vrouwen vaker dan mannen binnen hun directe omgeving slachtoffers maakten; hun eigen kinderen, partner, familieleden of begeleiders en minder vaak vreemden. Ook deze bevinding is in lijn met de literatuur (Batchelor, 2005; Robbins *et al.*, 2003). De bevinding dat vrouwen minder vaak een vuurwapen gebruikten bij het indexdelict komt overeen met de studie van Koons-Wit en Schram (2003). De bevindingen over de motieven corresponderen met eerdere onderzoeken (Fusco, 2011; Kruttschnitt & Carbone-Lopez, 2006), hoewel er nog weinig over dit onderwerp is gepubliceerd. Het motief voor een delict is één van de meest intrigerende aspecten van geweldsdelicten, maar tegelijkertijd ook één van de meest ingewikkeld te onderzoeken aspecten. Meer theoretisch en empirisch onderzoek is absoluut nodig. Voor vervolgonderzoek zou het tevens waardevol kunnen zijn om de daders te bevragen naar de motieven. Inzicht in motieven voor geweldsdelicten kan relevante informatie opleveren voor de behandeling gericht op het voorkomen van toekomstig geweld. Het begrijpen van het motief is bijvoorbeeld een belangrijk aspect in de delictscenario procedure, waarbij (de aanloop naar) het delict minutieus wordt geanalyseerd. Deze analyse wordt vervolgens gebruikt bij het opstellen van een terugvalpreventieplan. Ook voor de theorievorming hoe vrouwen en mannen tot geweld komen, kan dit onderzoek relevante informatie opleveren.

Een opvallende bevinding was dat de bestraffing van vrouwen en mannen duidelijk verschilde. Mannen kregen hogere straffen dan vrouwen, terwijl de ernst van delicten door mannen niet duidelijk groter was. Integendeel, vrouwen hadden vaker delicten met dodelijke afloop dan mannen. Een mogelijke verklaring voor de lagere bestraffing is dat vrouwen vaker first offender waren. Vrouwen werden vaker als sterk verminderd toerekeningsvatbaar of ontoerekeningsvatbaar beschouwd en ze werden vaker ontslagen van rechtsvervolging. Deze bevinding komt overeen met de resultaten van een grootschalig onderzoek in Zweden waar werd gevonden dat een hoger percentage van vrouwen die forensisch geëvalueerd werden als 'legally insane' werden verklaard vergeleken met mannen (Yourstone, Lindholm, Grann & Fazel, 2009). Bijzonder is dat de delicten die vrouwen hebben gepleegd niet lichter van aard waren en dat vrouwen ook niet vaker psychotisch waren, terwijl dit doorgaans een belangrijke reden is om tot de conclusie ontoerekeningsvatbaar te komen (zie Spaans *et al.*, 2011). Een plausibele verklaring is dat bij vrouwen de psychopathologie meestal meer op de voorgrond staat of complexer is dan bij mannen. Daarnaast is er vaker sprake van openlijke suïcidaliteit en de voorgeschiedenis van traumatisering is doorgaans nog schrijnender dan bij mannen, vooral wanneer het gaat om seksueel misbruik (zie de Vogel *et al.*, 2014; 2015). Mogelijk spelen hierbij stereotypen ook een rol: een vrouw die antisociaal gedrag vertoont, wijkt sterk af van de norm en 'moet dus wel heel gek zijn'. Nader onderzoek naar voorspellers voor de mate van bestraffing is gewenst; bij voorkeur in grote groepen en met multivariate analyses waarin rekening wordt gehouden met bijvoorbeeld de gestelde diagnose, het delicttype en de criminele voorgeschiedenis.

Samengevat, de meeste bevindingen in het huidige onderzoek zijn in lijn met bevindingen die werden gevonden in het (schaarse) internationale onderzoek naar vrouwen. Daarnaast biedt dit onderzoek nieuwe en meer diepgaande inzichten in de populatie vrouwelijke forensisch psychiatrische patiënten wat betreft hun criminele voorgeschiedenis en

aard, ernst en motieven voor geweld. De relatief hoge prevalentie van levensdelicten, met name filicide, de meer relationele motieven voor geweld en de lagere bestraffing springen hierbij vooral in het oog. Deze kennis is van belang voor de (behandeling in de) forensisch psychiatrische praktijk, alsmede voor de strafrechtelijke keten en theorievorming over geweld door vrouwen.

Aanbevelingen voor de toekomst

Op basis van de resultaten van dit onderzoek zijn enkele aanbevelingen te formuleren, zowel voor toekomstig onderzoek als voor beleid. Het is van belang meer onderzoek uit te voeren en aandacht te genereren voor het onderwerp geweld door vrouwen. Het doel hiervan is inzicht te vergroten en bewustzijn te creëren binnen de strafrechtsketen en (forensische) psychiatrie voor genderovereenkomsten en -verschillen en mogelijke genderbiases. Het belangrijkste uiteindelijke doel hiervan is effectieve behandeling en daarmee preventie van geweld en het doorbreken van de intergenerationele transfer. Uit een eerdere deelstudie van het huidige onderzoek bleek dat veel vrouwen in de forensische psychiatrie een uitgebreide psychiatrische voorgeschiedenis hebben met eerdere (gedwongen) behandelingen die zijn mislukt of vroegtijdig afgebroken (DE VOGEL *et al.*, 2014; 2015, zie ook GRAAT, LAMMERS & BLOEMSAAT, 2011). Tijdige adequate risicotaxatie en risicomangement kan wellicht helpen voorkomen dat deze vrouwen verder afglijden en tot een indexdelict komen. Het is dan ook van belang om in de reguliere GGZ de forensische deskundigheid te vergroten. Meer in het algemeen is intensieve samenwerking en kennisoverdracht tussen onder meer psychiatrische, jeugdzorg en justitiële instellingen gewenst. Wat betreft kennisoverdracht valt bijvoorbeeld te denken aan het geven van voorlichting aan juristen of beleidsmakers over verschillen tussen mannen en vrouwen op gebied van geweldpleging en het inschatten van de risico's daarvan.

Het huidige project behelst meerdere onderwerpen die nog in deelonderzoeken uitgewerkt zullen worden, bijvoorbeeld naar subgroepen naar psychopathologie of delicttype, zoals kinderdoders of brandstichters. Internationale uitbreiding van dit onderzoek is waardevol. Zoals reeds vermeld zal vanaf 2015 ook in België onderzoek starten naar het profiel van vrouwelijke geïnterneerden. Verder is vergelijkend onderzoek naar vrouwen in het gevangeniswezen of in de algemene psychiatrie wenselijk omdat dit meer inzicht kan geven in genderspecifieke aspecten van geweldpleging en criminaliteit. Ook onderzoek binnen jeugdige populaties is relevant omdat dit meer inzicht kan bieden in mogelijke verschillen in de ontwikkelingspaden voor jongens en meisjes. Interessant is verder om onderzoek in de maatschappij uit te voeren naar genderverschillen, bijvoorbeeld naar meer verborgen vormen van geweld (bijvoorbeeld huiselijk geweld) en andere vormen van criminaliteit door vrouwen (fraude, witteboordencriminaliteit, etc.). De tot nu toe uitgevoerde onderzoeken én uit te voeren onderzoeken in de toekomst zullen tezamen bij kunnen dragen aan een steeds consistentere beeld van de overeenkomsten en verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke criminele populaties.

Beperkingen van het onderzoek

Het huidige onderzoek kende een aantal beperkingen. De belangrijkste hiervan is dat de dossiers afkomstig waren uit verschillende instellingen en niet altijd volledig waren, waardoor sommige variabelen onbekend bleven. Zo was het exact aantal eerdere delicten niet altijd bekend, evenals het exacte aantal slachtoffers of de leeftijd van het slachtoffer. Het coderen van de vermeende motieven was ook niet altijd mogelijk. Bovendien bleek de inter-

beoordelaarsbetrouwbaarheid van de nieuwe typologie niet voor alle schalen goed te zijn – hoewel allen significant waren. Deze resultaten dienen dan ook met grote voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. In vervolgonderzoek zal deze typologie nader worden onderzocht en verfijnd. Een andere beperking is dat het matchen van de vrouwen en mannen niet altijd mogelijk was, met name op instellingsniveau. Het overgrote deel van de mannelijke patiënten was afkomstig uit de Van der Hoeven Kliniek. Gezien de aselechte toewijzing van terbeschikkinggestelden in Nederland zal dit vermoedelijk geen belangrijke invloed hebben gehad op de resultaten. Verder dient vermeld te worden dat gezien de overkoepelende doelstelling van dit onderzoeksproject – het onderzoeken van verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke forensisch psychiatrische patiënten – slechts gematcht is op drie variabelen. Voor de doelstelling van het huidige onderzoek had het wellicht nuttig geweest ook op andere variabelen te matchen. Voor toekomstig onderzoek, bijvoorbeeld naar het verschil in de mate van bestraffing is het van belang rekening te houden met onder andere het type delict, maar mogelijk ook met de gestelde diagnose of de hulpverleningsgeschiedenis. Tot slot is het van belang te benadrukken dat het huidige onderzoek een selectieve populatie onderzocht van vrouwen en mannen die in de forensische psychiatrie waren opgenomen omdat ze doorgaans een ernstig geweldsdelict hadden gepleegd. De resultaten kunnen dan ook niet zonder meer gegeneraliseerd worden naar de bredere populatie vrouwelijke en mannelijke delinquenten of algemeen psychiatrische patiënten. Desondanks biedt dit onderzoek inzichten over genderverschillen in de aard, ernst en motieven voor geweld welke gebruikt kunnen worden bijvoorbeeld voor preventie / vroegere signalering in de algemene psychiatrie.

DANKWOORD

De auteurs danken Gerjonne AKKERMAN-BOUWSEMA, Anouk BOHLE, Yvonne BOUMAN, Nienke EPSKAMP, Susanne DE HAAS, Loes HAGENAUW, Stéphanie KLEIN TUENTE, Marike LANCEL, Paul TER HORST, Jeantine STAM en Nienke VERSTEGEN voor hun medewerking bij dit onderzoek.

REFERENTIES

- ANDREWS, D.A. (2012). The risk-need-responsivity (RNR) model of correctional assessment and treatment. In J.A. DVOSKIN, J.L. SKEEM, R.W. NOVACO & K.S. DOUGLAS (eds.), *Using social science to reduce violent offending*. New York, NY: Oxford University Press, 127-156.
- ANDREWS, D.A. & BONTA, J. (2010). *The psychology of criminal conduct. 5th ed.* New Providence: ANDERSON PUBLISHING.
- BATCHELOR, S. (2005). 'Prove me the bam!' Victimization and agency in the lives of young women who commit violent offences. *The Journal of Community and Criminal Justice*, 52, 358-375.
- BEYENS, K. (2009). Over ridders, stoute, zotte en zieke vrouwen. In E. SCHANDEVYL, S. BOLLEN & M. DE METSENAERE (red.), *In haar recht. Vrouwe Justitia feministisch bekeken*. Brussel: VUBPRESS, 89-106.
- BIJLEVELD, C.C.J.H. & ELFFERS, H. (2010). Sekse en straftoemeting. Een experiment. *Tijdschrift voor Criminologie*, 52(4), 365-373.
- BLOCK, C.R., VAN OS, R., VAN DER WERFF, C., BLOKLAND, A.A.J. & NIEUWBEERTA, P. (2010). Patronen van crimineel gedrag bij vrouwen. *Panopticon*, 31(4), 22-41.
- BLOCK, C.R., BLOKLAND, A.A.J., VAN DER WERFF, C., VAN OS, R. & NIEUWBEERTA, P. (2010). Long-term patterns of offending in women. *Feminist Criminology*, 5, 73-107.

- COID, J.W. (1998). Axis II disorders and motivation for serious criminal behavior. In A.E. SKODOL (ed.), *Psychopathology and violent crime*. Arlington, VA US: American Psychiatric Association, 53-97.
- COID, J., KAHTAN, N., GAULT, S. & JARMAN, B. (2000). Women admitted to secure forensic psychiatry services: I. Comparison of women and men. *Journal of Forensic Psychiatry*, 11, 275-295.
- CORTONI, F., HANSON, R.K. & COACHE, M. (2010). The recidivism rates of female sexual offenders are low: A meta-analysis. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 22, 387-401.
- DALHUISEN, L. & KOENRAADT, F. (2013). Hoe gewelddadig is brandstichting? *Nederlands Juristenblad*, 17, 1119-1123.
- DOUGLAS, K.S., HART, S.D., WEBSTER, C.D. & BELFRAGE, H. (2013). *HCR-20^{V3}: Assessing risk of violence – User guide*. Burnaby, Canada: Mental Health, Law, and Policy Institute, Simon Fraser University.
- FUSCO, S.L., PERRAULT, R.T., PAIVA, M.L., COOK, N.E. & VINCENT, G. (2011). *Probation officer perceptions of gender differences in youth offending and implications for practice in the field*. Paper presented at the 4th International Congress on Psychology and Law, Miami, March 2011.
- GRAAT, R., LAMMERS, S. & BLOEMSAAT, G. (2011). Sekseverschillen bij tbs-patiënten. *De Psycholoog*, 46, 10-20.
- HAAS, S. DE (2014). *The mystery behind offending. Gender differences in the motives for violence*. Maastricht: Maastricht University.
- HEILBRUN, K., DEMATTEO, D., FRETZ, R., ERICKSON, J., YASUHARA, K. & ANUMBA, N. (2008). How ‘specific’ are gender-specific rehabilitation needs? An empirical analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 35, 1382-1397.
- HOEVE, M., VOGELVANG, L., WONG, T. & KRUIHOF, B. (2012). Het mysterie van de criminele vrouw: Theorieën over criminaliteit door meisjes en vrouwen. In A. SLOTBOOM, M. HOEVE, M. EZINGA & P. VAN DER HELM (red.), *Criminele meisjes en vrouwen: Achtergronden en aanpak*. Den Haag: Boom Uitgevers Den Haag, 69-94.
- JEFFRIES, S., FLETCHER, G.J.O. & NEWBOLD, G. (2003). Pathways to sex-based differentiation in criminal court sentencing. *Criminology*, 41, 329-354.
- KIM, H.K., CAPALDI, D.M., PEARS, K.C., KERR, D.C.R. & OWEN, L.D. (2009). Intergenerational transmission of internalising and externalising behaviours across three generations: Gender-specific pathways. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 125-141.
- KLEIN TUENTE, S., VOGEL, V. DE & STAM, J. (2014). Exploring the criminal behavior of women with psychopathy: Results from a multicentre study into psychopathy and violent offending in female forensic psychiatric patients. *International Journal of Forensic Mental Health*, 13, 311-322. Doi: 10.1080/14999013.2014.951105
- KOENRAADT, F., LANCEL, M. & JAGER, B. DE (red.) (2013). *Gewelddadige vrouwen*. Oisterwijk: Wolf LEGAL PUBLISHERS.
- KOONS-WITT, B. & SCHRAM, P. (2003). The prevalence and nature of violent offending by females. *Journal of Criminal Justice*, 31, 361-371.
- KRUTTSCHNITT, K. & CARBONE-LOPEZ, K. (2006). Moving beyond the stereotypes: Women’s subjective accounts of their violent crime. *Criminology*, 44, 321-351.
- LAAN, A. VAN DER, BLOM, M., TOLLENAAR, N. & KEA, R. (2010). *Trends in de geregistreerde jeugdcriminaliteit onder 12- tot en met 24-jarigen in de periode 1996-2007. Bevindingen uit de Monitor Jeugdcriminaliteit 2009*. Den Haag: WODC.
- LAMMERS, S. & VOGEL, V. DE (2012). Vrouwen in de tbs. In A. Slotboom, M. Hoeve, M. Ezinga, & P. VAN DER HELM (red.), *Criminele meisjes en vrouwen: Achtergronden en aanpak*. Den Haag: Boom/Lemma, 309-322.

- McKEE, G.R. (2006). *Why mothers kill. A forensic psychologist's casebook*. New York: Oxford University Press.
- MERTENS, A. (2014). *Vrouwen die te gek zijn om los te lopen? Een verkennende dossierstudie naar vrouwelijke geïnterneerden binnen de Commissie ter Bescherming van de Maatschappij Gent*. Universiteit Gent: Masterproef Universiteit Gent.
- MOFFIT, T.E., CASPI, A., RUTTER, M. & SILVA, P.A. (2001). *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin longitudinal study*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- NICHOLLS, T.L., BRINK, J., GREAVES, C., LUSSIER, P. & VERDUN-JONES, S. (2009). Forensic psychiatric inpatients and aggression: An exploration of incidence, prevalence, severity, and interventions by gender. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32, 23-30.
- NUYTIENS, A. (2012). *Small numbers, big problems. Het levensverhaal en (jeugd)delinquent traject van vrouwelijke gedetineerden*. Brussel: RoSa vzw. http://www.rosadoc.be/pdf/uitgelezen/ug18nr2_3.pdf
- NUYTIENS, A. & CHRISTIAENS, J. (2010). Trajecten van vrouwelijke gedetineerden. Weinig jeugd-delinquenten, veel late starters. *Tijdschrift voor Criminologie*, 4, 394-410.
- PUTKONEN, H., AMON, S., ERONEN, M., KLIER, C.M., ALMIRON, M.P., CEDERWALL, J.Y. & WEIZMANN-HENELIUS, G. (2010). Child murder and gender differences – A nationwide register-based study of filicide offenders in two European countries. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 21, 637-648.
- ROBBINS, P.C., MONAHAN, J. & SILVER, E. (2003). Mental disorder, violence and gender. *Law and Human Behavior*, 27, 561-571.
- RYDER, J.A., GORDON, C. & BULGER, J. (2009). Contextualizing girls' violence: Assessment and treatment decisions. In J.T. ANDRADE (ed.), *Handbook of violence risk assessment and treatment. New approaches for mental health professionals*. New York: Springer Publishing Company, 449-494.
- SCHANDEVYLL, E., BOLLEN, S. & METSENAERE, M. DE (red.) (2009). *In haar recht. Vrouwe Justitia feministisch bekeken*. Brussel: VUBPRESS.
- SERBIN, L.A., COOPERMAN, J.M., PETERS, P.L., LEHOUX, P.M., STACK, D.M. & SCHWARTZMAN, A.E. (1998). Intergenerational transfer of psychosocial risk in women with childhood histories of aggression, withdrawal, or aggression and withdrawal. *Developmental Psychology*, 34, 1246-1262.
- SLOTBOOM, A., HOEVE, M., EZINGA, M. & HELM, P. VAN DER (red.) (2012). *Criminele meisjes en vrouwen: Achtergronden en aanpak*. Den Haag: Boom/Lemma.
- SPAANS, M., BARENDREGT, M., HAAN, B., NIJMAN, H. & BEURS, E. DE (2011). Diagnosis of antisocial personality disorder and criminal responsibility. *International Journal of Law and Psychiatry*, 34(5), 374-8.
- VERHEUGT, A.J. (2007). *Moordouders. Kinderdoding in Nederland: Een klinisch en forensisch psychologische studie naar de persoon van de kinderdoder*. Assen: Van Gorcum.
- VOGEL, V. DE, STAM, J., BOUMAN, Y., HORST, P. TER & LANCEL, M. (2014). Gewelddadige vrouwen: Een multicenter onderzoek naar kenmerken van vrouwelijke forensisch psychiatrische patiënten. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 56, 439-447.
- VOGEL, V. DE, STAM, J., BOUMAN, Y., HORST, P. TER & LANCEL, M. (2015). *Violent women: A multicentre study into gender differences in forensic psychiatric patients*. Manuscript accepted for publication.
- VOGEL, V. DE, VRIES ROBBÉ, M. DE, BOUMAN, Y.H.A, CHAKHSSI, F. & RUITER, C. DE (2013). *HCR-20^{v3}: Risicotaxatie van geweld - Gebruikershandleiding*. Delft: Eburon.

- VOGEL, V. DE, VRIES ROBBÉ, M. DE, KALMTHOUT W. VAN & PLACE C. (2011). *Female Additional Manual (FAM). Aanvullende richtlijnen bij de HCR-20 voor het inschatten van gewelddadig gedrag bij vrouwen*. Utrecht: Van der Hoeven Stichting.
- VOGEL V. DE, VRIES ROBBÉ M. DE, KALMTHOUT W. VAN & PLACE C. (2012). Risicotaxatie van geweld bij vrouwen: Naar een meer gender-sensitieve methode. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 54, 329-338.
- VOGEL, V. DE, VRIES ROBBÉ, M. DE, KALMTHOUT, W. VAN & PLACE, C. (2014b). *Female Additional Manual (FAM). Aanvullende richtlijnen bij de HCR-20^{v3} voor het inschatten van gewelddadig gedrag bij vrouwen*. Utrecht: Van der Hoeven Kliniek. www.gewelddadigevrouwen.nl
- WEBSTER, C.D., DOUGLAS, K.S., EAVES, D. & HART, S.D. (1997). *HCR-20. Assessing the risk of violence. Version 2*. Burnaby, British Columbia, Canada: Simon Fraser University and Forensic Psychiatric Services Commission of British Columbia.
- WEERMAN, F.M., HUISMAN, W. & KEUSER, J.W. DE (2011). Sekseverschillen en criminaliteit (rubriek Criminologie). *Delikt en Delinkwent*, 41(4), 439-448.
- WOLTERS, M. (2013). Vrouwen in de rechtszaal, in het strafrecht en in detentie. In F. KOENRAADT, M. LANCEL, & B. DE JAGER (eds.), *Gewelddadige Vrouwen*. Oisterwijk, The Netherlands: Wolf Legal Publishers, 17-27.
- YOURSTONE, J., LINDHOLM, T., GRANN, M. & FAZEL, S. (2009). Gender differences in diagnoses of mentally disordered offenders. *International Journal of Forensic Mental Health*, 8, 172-177.